

CONGRÉS DE CULTURA CATALANA ÀMBIT D'ANTROPOLOGIA I FOLKLORE

Joan Castelló Guasch

Amb tota intenció, a posta, aquesta breu ullada al que foren i són les Illes Pitiüses, va escrita en forma dialectal, senzilla i sense pretensions literàries, així com ací ara es parla el català. No és, ben segur, el bell catalanesc històric, ni tampoc el mestallat català barceloní d'avui. Més bé diríem que és un català arcaic, vell; conservat a un petit redol, tancat, aïllat per la mar i oblidat sovint a intervals de segles i modelat a la mida d'una població inculta, quasibé illetrada, fins no fa gaire. Sigui per als catalans continentals com una mostra i testimoni d'aquesta parla catalana de les illes que mai han deixat de ser catalanes.

Eivissa, petit boci
de la terra catalana,
que arrancà la tramuntana
i enmig de la mar flori.

Així cantava En Felip Curtoys, un poeta eivissenc d'es segle passat, revolucionari ell, i una mica bohemí. I sols en certa manera tenia raó, ja que sense cap dubte es eivissencs i es formenterers som catalans de soca a arrel. Però, geològicament, pot ser que ses illes fossin arrancades no ben bé de ses terres d'es Principat, sinó d'una mica més cap a llevant; més concretament de ses costes alacantines. Però quan això degué succeir, molt possiblement no hi havia encara catalans en aquest món. És de temps molt més cap ençà que es troben despulles de ses primeres gents que vengueren a poblar ses illes. D'on vengueren? Ningú no ho sap, fins ara. De Mallorca, d'Alacant, de Catalunya, com a terres més acostades? Navegants corsos, maltesos, grecs, egipcis, fenicis, cartaginesos? Tampoc està aclarit. Despulles semblants a ses de tots aquests pobles n'hi ha en es Museu Arqueològic d'Eivissa, i trobats a Eivissa, si bé pot ser també que molts d'ells siguin objectes importats p'es navegants púnics, d'es quals sí que ja hi ha dades més segures.

I aquí s'ha d'advertir que Eivissa i Formentera són, de cap a cap, dos museus, dos estacions arqueològiques, a ses quals, a qualsevol banda que un es posi a cavar, quasi segur que farà trobies. A Eivissa, sobretot d'es períodes púnic, romà, àrab i cristià. A Formentera, d'es períodes romà, àrab i cristià, ja que, curiosament i fins ara, no s'hi ha trobat res púnic. A ambdues, sols qualcunes mostres de terracuites neolítiques i uns pocs objectes d'es Bronze. Uns i altres, com s'ha dit, suposats d'importació. Això havia portat a creure a no pocs arqueòlegs que ses illes havien estat despoblades abans d'es púnics. Si bé fa uns pocs anys que a Formentera es va desenterrar un monument o poblat prehistòric i ja se n'ha assenyalat un altre; i a sa part de tramuntana d'Eivissa també pareix que se n'han trobat vestigis d'un altre. Quedant així ben provada aquesta població avant-púnica, tan dubtosa fins fa poc. Després ja, com s'ha dit, amb dades concretes, cartaginesos, romans, vàndals, bizantins i, darrerament, moros, que estiguéren aquí uns cinc-cents anys, fins el 1235, en el qual vengueren es catalans amb En Guillem de Montgrí i les afegiren a sa Corona d'Aragó. De sa qual varen dependre, més o manco directament, o com a part d'es Reialme de Mallorca, per espai de 480 anys, fins el 1715, en el qual, acabada sa guerra de Successió, el rei Felip V, guanyador, va esborrar usatges i privilegis a totes ses illes Balears i Pitiüses i va imposar un nou sistema administratiu i ja centralitzat.

Això, molt esbrunyit, no és més que un resum, damunt-damunt, per a evidenciar sa procedència i es fonaments de sa població i de sa cultura eivissenca. Ben entès que quan es diu Eivissa, també hi va inclòs es nom de Formentera, encara que aquesta restàs poc menys que despoblada, a llargs intervals, fins es segle XVIII, que ho fou ja definitivament per gent eivissenca.

No hi ha testimonis certs escrits enlloc que mos diguin es noms i es nombre de soldats catalans que En Guillem de Montgrí, En Pere de Portugal i es Comte de Rosselló portaren cap a Eivissa quan sortiren de Barcelona a darrers de juny de l'any 1235 per

portar a termini es pactes de conquesta i vassallatge fets amb el rei Jaume I. Un historiador diu que eren devers 1.500 a peu i uns pocs a cavall. Sa conquesta acabà es dia 8 d'agost d'aquest mateix any. Pocs dies, uns coranta, bastaren. Tampoc no es sap, ni ho diu s'escriptura de repartiment que firmaren tot seguit es tres conqueridors, quina era sa població de ses illes, quants de moros les habitaven en aquell temps. I allò que no es sap tampoc en clar és què va ser d'aquests moros. I com que sols es suposa que hi hagué saqueig —previst per rescabalar-se es conqueridors de ses despeses—, però no degollina, tal vegada com a condició establerta per sa rendició, no es pot fer més que suposar també que aquella població quedà sotmesa a s'esclavatge, com era costum en aquells temps, salvant aquells que pogueren pagar un rescat o fugir a Alger, que està molt prop. Lo que es sap és que sí, que n'hi havia d'esclaus moros, i no pocs.

Ara bé, tot això porta a pensar que sa força conqueridora devia ser més petita que sa població sotmesa, si es té en compte també es nombre de vells, infants i dones que lògicament hi tenia d'haver. Tenguem en compte a més es nombre de soldats que tornarien a ca seua, puix que sa vida a Eivissa, en aquell temps de perills i de misèries, poc podia temptar ningú, per moltes terres que es repartissin. Tal vegada encara era millor sa gleba. Fou per això que foren atorgades ses tranques, per tal d'afavorir es poblament català d'Eivissa i Formentera. A la fi, pareix que donà resultat i que es catalans degueren quedar en una majoria suficient per acabar imposant sa seua llengua, sa seua cultura i moltes de ses seues tradicions, com veurem.

I aquí comença, amb tots es seus inconvenients i avantatges, sa colonització i sa cultura catalanes. Damunt aquests 500 anys de dominació mora. I damunt aquesta darrera generació, a sa qual havia d'imposar, a les bones o a les males, nous lleis, nova llengua, nous costums, nous sistemes de vida; despullant-la de tot: cases, béns, hisendes, comoditats, religió i, sobretot, de sa llibertat.

Qualsevol que pensi per ell; i es podrà imaginar es clima de resistència, d'odi i de rancor i s'esperit de venjança que devia haver-hi, sobretot en es primers temps. Està clar que a sa volta d'es temps tot això arribà a superar-se amb s'assimilació, i sa integració d'aquesta gent.

Ara bé, aquesta integració suposa una barreja de sangs. Malament es papers vells no en parlin d'això, no hem d'oblidar que es hòmens que vengueren a sa conquesta no portaven dones i que ses que hi acudiren després ho degueren anar fent a poc a poc. I que d'aquells soldats, acabada s'empresa, així mateix en degueren quedar bastants com a pobladors: pagesos, mariners, picapedrers, negociants, funcionaris... i que tots ells necessitaven casa per a viure i dona —mora o cristiana— que els agalipàs. Lo mateix a Vila que a la pagesia.

Des de llavonses hi hagué sempre ací esclaus que solien fer ses feines més baixes. Ho eren es botxi, es fosser, es caner; altres, servents, criades i, sobretot, pagesos per conrear ses terres, ja que sa gent de Vila, es catalans, pareix que no anaven massa d'aquestes feines. Fins es punt que allà p'es segles XV i XVI s'armaven corsaris per anar a ses costes de Barbaria a captivar moros per fer-los fer de pagesos. Per contracanvi, es moros també venien sovint per aquí a saquejar i a captivar eivissencs i eivissenques.

Com a fet curiós, es pot apuntar que a darrers d'es segle XIX, a Eivissa estava en plet judicial —que va retronar a ses Corts— sa demanda de llibertat d'una esclava mora-eivissenca, amb sa seua filla. Eren es darrers esclaus que, oficialment, quedaven a Espanya.

D'aquells catalans conquistadors va sortir sa primera generació d'eivissencs-catalans, si bé amb s'ajuda més o menys voluntària de sa població mora. No hi ha tampoc cap paper vell que en parli d'això. No n'hi pot haver, per sa senzilla raó que es moros no es batiaven i, per tant, no podien estar inscrits en es únics registres parroquials. Sols es batiaven i registraven aquells que es convertien a sa fe cristiana; i en aquest cas els apadrinaven es seus amos, donant-los es seus llinatges. O els apadrinaven alguns senyors d'aquells que duïen molt de vent a sa flauta. Que això era un mèrit gros per a guanyar el cel. I en feien bona festa. D'aquí que en es dits registres no hi hagi més que llinatges catalans, molts d'es quals encara sobreviuen; però de moro, ni un.

Idò d'aquesta mescleroia, més ampla i més esvaïda així com anà passant es temps, en un món tan petit i tan pobre, amb poca gent i minvats contactes exteriors, oblidat i sols recordat per raons de guerra o per reclamar-li deumes, esdevengué també un intercanvi d'usatges i costums, que són en bona part es que encara avui en dia matisen sa figura humana d'es poble eivissenc. Cert és, ben cert, que lo català acabà per imposar-se; però és tanmateix cert que lo àrab segueix present encara.

Es catalans aportaren sa llengua (sa que encara parlem, si bé amb algunes particularitats dialectals), en sa forma oriental, sa de Tarragona, Girona i Barcelona. Es moros mos deixaren es seus topònims, d'es que encara n'hi ha abundor: Benirràs, Benimussa, Benimaimò, Xarraca, Berri, Balàfia, Aubarca, Rafal, Xarc, Safragell... Si es catalans dugueren es seus romanços i cançons (En Rodriquet, Don Enric i don Blasco, Na Porquerola, Fra Garí...), es moros hi ajuntaren es balls, es ritme i sa música de flauta, tambor i castanyoles. Uns i altres nodriren sa cuina; i a's costat de s'escudella catalana —aquí, bollit—, de ses fritangues, de sa matança d'es porc, d'es embutits i de tot es seu aprofitament, d'es flaons amb formatge tendre, ous, sucre i herba sana, i molts altres, tenim es ja oblidats formigons de farina de blat salpiscada d'aigua dins un garbell i torrats a's forn, per llavor cuinar-los amb carn de xot; es macarrons o tallarins de Sant Joan, bollits amb llet i pells de llimó i salpiscats de sucre, canyella i formatge rallat; ses recuites de llet presa; sa salsa de Nadal, aqueixa estranya i fabulosa beguda feta de brou de carn variada, ametles torrades, ous, mel, sal i espècies...

I no en parlem de ses fruites. Préssecs, pomes, nous, maduixes, raïm, cireres, xindries, ametles, pinyons, a's costat de ses taronges, es limons, melons, ginjols, codonys, dàtils, figues de pic o de moro, figues de tota faisó per menjar fresques i seques, entre elles ses flors, de ses quals (seques, afegides de dos en dos, salpiscades de flor de frígola i amagatzemades dins una aufàbia, amb fulles de garrover i tanyets de fonoll tendre) es pagès eivissenc en fa aquestes xereques tan bones que duren tot s'any.

Per lo que fa an es jocs d'es infants, topam aquí amb un capítol mal d'aclarir. N'hi ha, o n'hi havia (que ara es al·lots ja no juguen), tants, que és molt difícil poder sobre d'on vengueren. Els bólitx, tric, comes roges, partida, Sant Joan de les coces, l'espardenyeta, l'entera, picaton, qui es crema?, i altres, tots gruixats i de córrer o de pigat o de rebre; o sigui, jocs de mascles. Altres, per a femelles, com són la xinga, el juli, roda-roda, sa torra en guàrdia, Sant Seremi, i molts més. Tants, que anomenar-los tots faria massa llarga sa llista. No ja sa descripció detallada de cadascun, que seria molt interessant, però que encara ho allargaria molt més i que aquí no ve al cas. Amb tot, es vocabulari i ses cançons que s'empren en molts d'ells, demostren una clara procedència catalana o castellana. De procedència mora, no. És que no jugaven es infants moros? Ben segur que sí, com tots es altres. Però es seus jocs, per rudimentaris, degueren ser absorbits p'es jocs catalans.

Amb tot, n'hi havia un, de joc, que mereix uns mots de banda. Es eivissencs li diuen «la mariquinca»; es catalans i castellans, «la taba». I es jugava fent rodar per en terra un osset (sa rótula) d'es genoll d'un moltó, i segons de quin costat queia hi havia premi o càstig. Darrerament es jugava amb una capseta de mistos. Però, i això és lo curiós, a certs enterraments púnics d'es Puig d'es Molins s'han trobat ossets d'aqueixos, donant lloc a suposar que es infants cartaginesos jugaven ja an aquest joc de «la mariquinca» fa més de dos mil anys.

Es mateix aïllament i sa pobresa forçaren es eivissencs —moros i catalans— a crear-se un sistema de vida poc menys que autàrquic i s'enginyaren per aprofitar en lo possible es recursos naturals. Una mostra: era molt freqüent, per comprar blat de fora, pagar-lo amb sal de ses salines eivissencs, perquè no hi havia sous ni res altre per a pagar. I si així i tot no es trobava qui el volgués vendre, sortien a la mar es xabecs i, dins ses aigües territorials, apresaven qualsevol vaixell que portàs forment panificable, el portaven a port, li descarregaven es gra i, això sí, l'hi pagaven... en sal.

N'hi ha tres d'aquestos recursos naturals, els quals eren molt abundosos: sa canya, es jonc i s'espart. Flexibles, forts i bons de manobrar, sa gent, molt destre amb ells, els aprofitava per bastir ses cases i ses seues necessitats amb tota faisó d'eines i estris. De sa canya, en feien cistellons, còvecs, canyissos, porxadets, pipes, capsetes, gàbies, xeremies, jugarolls... De s'espart, senalles, cofins, borses, cordes, fils, estores, espardenyes, beaces, sàrries, aubardans, seients de cadires, poals... I d'es jonc, estores, cortines, urons, paners, poals, gàbies...

Productes de la terra també eren es lli, es canem i sa pita, que, a més de sa llana d'es moltons, es filava i es teixia a moltes de cases per fer vestits i calçats.

Quant a sa vivenda, és un fet que encara es pot veure, que si bé es catalans donaren ses formes gòtiques i renaixentistes a lo monumental, com ho demostren la Seu, es Castell, es Museu, sa casa de la Cúria, ses esglésies i capelles i ses cases senyorivols de Vila, de banda dins ses murades, es moros imposaren sa seua típica arquitectura mediterrània, senzilla, blanca i tan polida a tota la resta de s'illa. Es pot veure encara p'es racons humils de Dalt Vila, a sa barriada marinera de sa Penya i sobretot a la pagesia. Malgrat ses barbaritats constructives modernes: Si bé no hi manquen tampoc algunes iniciatives de restauració, conservació i imitació, ben encertades.

Dos obres notables feren es moros aci. Una, ses murades, que tenien tres murs i vint-i-set o vint-i-vuit torres, quadrades sa major part, de ses quals encara se'n poden veure unes quantes. La resta està soterrada baix de ses murades actuals, que són d'es segle XVI i començades per Carles V i acabades per Felip II, a s'època més esplendorosa de s'imperi espanyol i... més miserable de ses illes.

S'altre monument, que té un altre caire, el feren a una part d'es Pla de Vila, aquest Pla que ells, es moros, anomenaven Alhaueth, que enrevolta es port fent un arc davant sa ciutat per sa banda de tramuntana. Té uns quants quilòmetres d'extensió, a's peu d'es vessant de ses muntanyes de s'enfront, per on escorren ses aigües de ses pluges. Això fa que aquest Pla sigui un d'es llocs d'Eivissa de terres més fresques, humides i fèrtils, i que aquestes terres siguin ses millors per a hortar i conrear-hi tota faisó de verdures, hortalisses i fruites. Com així és. Però hi ha una trinxa, sa que arriba a sa vorera de la mar, a sa qual ses aigües es barregen i fan es lloc fangós i pantanós. Aquesta trinxa que, amb uns tres o quatre quilòmetres de fondària i uns vuit a deu d'amplària, va de Talamanca, a llevant, fins a sa carretera de Sant Antoni, cap es ponent, vorejant es port, és sa que avui encara es coneix amb es nom de ses Feixes. I porta aquest nom perquè feixa vol dir hortet. I tota aquesta trinxa és un conjunt d'hortets, petits, separats un de s'altre per una xarxa de séquies que recollint i canalitzant ses aigües sobrants, abans que arribassin a la mar, les aprofitaven per a regar aquestes feixes que un temps, encara no fa mig segle, eren es principal proveïdor de sa vila. I no sols de verdures, fruites i hortalisses, sinó també d'aviram, ous, llet i carn de porc, ja que a cada feixa hi havia es seu corral.

Malhauradament, avui ja resta poca cosa d'aquestes feixes. Ses eixamples desbaratades de sa ciutat, es negocis i ses indústries s'ho van carregant tot. I lo poc que resta, està abandonat, ple d'herbatge, esperant poder-se vendre com a solars per a urbanitzacions.

També es dret foral i es costums són catalans, en bona part. Encara a la pagesia hi ha s'hereuatger, tendent a mantenir sa integritat de sa hisenda. Sa major part de sa qual i sa casa pairal és per a's fill mascle major; la resta, partida en llegendes, p'es altres fills. També hi ha s'estatge, aquest dret especial p'es fills fadrins o impossibilitats, si bé aci no es pot traspasar aquest dret, com pareix que podien fer-ho a Catalunya. I es espolis, o capitulacions que pacten dos jovençans, abans de contreure matrimoni, i que vénen a representar un conjunt de contractes afegits a sa llei de successió familiar. Si bé aquesta darrera llei possiblement no és catalana, sinó típica i fonamentalment eivissenca.

I en quant a costums, n'hi ha prou amb una petita repassada. Es focs i es foguerons de sa vesprada de Sant Joan. Sa capta jovenivola, brulant es corn mari, de porta en porta, d'es dia de Tots Sants, i sa trencada (castanyada, en diuen a Catalunya) d'es vespre, de pinyons, nous, aglans, castanyes, magranes, bunyols i panellets, amb ses corresponents supersticions ambientals referides a sa Diada d'es Morts. Ses remullades d'es dia de Sant Cristòfol i sa creença que aquest sant reclama una víctima, negada, cada any. Ses Caramelles, encara que diferents de ses catalanes, de Pasqua i de Nadal. Es flaons de formatge tendre, ous, sucre i herba sana, de Pasqua. S'esquellada, o beneïda d'es bestiar es dia de

Sant Joan. Es romiatges de Sant Jordi, de Nostra Dona de Jesús, i de Maig, amb ses rifes de flaons i barres de torrons. Finsus a s'enterro de la sardina. Tots, costums ben catalans. Llastimosament desapareguts o camí de desaparèixer.

Com ho són també una col·lecció llarga de refranys, adagis i proverbis que tan abundantment salpisquen sa conversa eivissenca. Molts d'ells es troben ja a «Tirant lo Blanc» d'En Joanot Martorell i En Martí Joan de Galba (1490): Amor que prest és venguda, molt prest és perduda. Tot lo que lluu, no és or. Lo que no voldriu per a vós, no deuriu desijar per altri. Qui sovint en armes va, hi deixa la pell o la hi deixarà. Allà on amor no hi ha, no hi pot haver record. I molts altres; finsus i tot aquell tan conegut que diu: Josep, Joan i ase, n'hi ha un a cada casa.

I ja per acabar i no allargar més, catalanes són bona part de ses rondalles o contarelles; i es vestit vell, inclosa sa barretina; i moltes de ses manifestacions socials, familiars i religioses, com són es festeig pagès, ses noces, es naixements, es enterros, sa fuita voluntària de s'al·lota amb es seu promès; i es contractes d'arrendament de terres entre l'amo i es majoral, i entre es patró de barco i es mariners o pescadors; algunes senzilles, sols de paraula, i altres amb un escurpulos cerimonial. Encara que no deixen d'haver-hi sovent molts de detalls ben particulars de ses illes; o qui sap si són hereuatge de velles civilitzacions...

Honestament, no es pot dir que aquesta breu relació sigui un assaig antropològic de sa vida d'un poble. Tot lo més, damunt-damunt, és una mostra molt esquifida de com sa vida eivissenca es va anar desenvolupant des d'es temps prehistòrics i un testimoni de com aquesta vida eivissenca fou i encara és catalana de soca a arrel, a partir de l'any 1235. Maldament sa imposició d'es centralisme castellà, a la primeria d'es segle XVII, amb En Felip V, que va esborrar i substituir privilegis, usatges, lleis i costums locals, i va imposar com a oficial sa llengua castellana, obligant es seu ensenyament. Maldament tot això, a Eivissa i a Formentera continuaren parlant es català, aquest català dialectal, una mica vell, una mica pagès i, avui, una bona mica mestallat. Ben entès que no per odi ni rancúnia ni com a resistència a lo castellà, ja que, a dir sa veritat, sa reforma aci va fer més bé que mal i, en certa manera, va afavorir es desenvolupament, en tots es aspectes, de sa vida llastimosa i trista de ses illes; en aquell temps, com sempre, endarrerides i oblidades de tots, mallorquins i catalans (aviat les oblidaren també es castellans), famolenques i reduïdes a un baix nivell llastimós, fins es segle XIX. Si s'ha conservat lo català ha sét amb indiferència, més per peresa que no per altra cosa. Tal vegada perquè eivissencs i formenterers ho portam com hereuatge en sa sang, i no podem renegar de lo nostro.

Avui, Eivissa i Formentera ja no són ses illes oblidades. Avui les coneix tot el món. No es sap si per a bé o per a mal.

JOAN CASTELLÓ GUASCH

Ara i avui

Els nostres ESTATUTS D'AUTONOMIA.

En el problema de les autonomies es veu una tibesa estranya dins alguns sectors que presumien d'autonomistes. Però ara i avui el moviment autonòmic és irreversible.

Es el més just i equitatiu dins l'àmbit cultural que ninguna llengua tenguí l'hegemonia. Per això és fonamental que tant a les nostres ILLES com a tots els PAÏSOS CATALANS sigui el català la llengua oficial, sense que això signifiqui l'exclusió del castellà. Així la nostra llengua i la nostra cultura podran tenir vertadera vitalitat.

Les llengües de la «perifèria» —així les ha anomenat algú, despectivament—, no han d'ésser pur folklore, no han de continuar essent unes pobres ventafores, menyspreades i arraconades.

L'Estatut de Núria, de l'any 1931, fou aprovat a Catalunya pels Ajuntaments i en el referèndum popular, on sols hi hagué 3.286 vots en contra.

Segons l'esmentat Estatut, el català seria la «llengua oficial» del Principat i correspondria «a la Generalitat la legislació executiva i l'execució directa en l'ensenyament en tots els seus graus i

ordres», i en els principals serveis culturals. Però, tant en l'aspecte lingüístic i cultural com en el tributari i administratiu, les Corts retallaren bastant i feren moltes «salvetats i reserves», no tenint en compte el massiu plebiscit.

A EIVISSA I FORMENTERA hem de saber conèixer els signes dels temps i sintonitzar amb el moviment dels PAÏSOS CATALANS en defensa de l'oficialitat de la nostra llengua i per la implantació de l'ensenyament bàsicament en català, a l'escola, a tots els nivells. Per damunt de tot hem de reivindicar els drets idiomàtics i culturals. Així podrem conservar com cal, la nostra identitat, la nostra personalitat.

Nosaltres i tots els PAÏSOS d'estirp catalana hem de constituir un «front comú» com propugnava l'amic Pep Costa, i així, ben agermanats, assolir les reivindicacions autonòmiques i amb el temps arribar a «una confederació d'Illes, de PAÏSOS CATALANS i de les nacionalitats de l'Estat espanyol.

A.C.